

niet vertekend als probleem aangewezen. Van Visscher wordt enerzijds meer verwacht dan hij toen wilde en later kon bereiken, maar dat hij anderzijds in de op dat moment steeds hoger oploaiende richtingenstrijd een zekere rol krijgt toebedeeld wijst op een goed gevoel voor verhoudingen. Zijn gedachten over de organisatie van de Hervormde Kerk stonden diametraal tegenover die van Hoedemaker - waarvoor Gunning juist gewonnen was - en konden vrijzinnigen een kans bieden, de hunne te verwezenlijken.

Synthese?

In zijn *Lage Landen* geeft E.H. Kossmann aan het tijdvak 1895-1914 de karakteristiek 'Synthese' mee.² Dit schijnt op het eerste gezicht een wonderlijke greep te zijn, zeker wanneer men, wat hij niet doet, er de kerkgeschiedenis bij betreft. Wat een verwarring, wat een polarisatie - ook politiek-sociaal, men denke aan de spoorwegstaking van 1903, door Kossmann zelf trouwens genoemd 'een zo ernstige uitbarsting van sociale onrust ... als in Nederland nog nooit is voorgekomen'. Maar terwijl de zogenaamde 'worgwetten' - door Kossmann trouwens positief beoordeeld! - Kuyper zijn sociale gezicht kostten, leidden de gevolgen ervan niettemin tot een modernisering van de vakbeweging die voor lange tijd bepalend was.

Iets dergelijks kan men kerkelijk ook vaststellen. Allereerst een vereniging van kerken die minder in het oog loopt dan de dit jaar gevierde, maar die minstens zo wonderbaarlijk is: Kerstens saambinding van kruisgemeenten en ledeboerianen in 1907. Deze formatie, de Gereformeerde Gemeenten, heeft het op dit moment ondanks alle ingebouwde centrifugale krachten 85 jaar uitgehouden. Onder dit aspect zouden meer verschijnselen op het kerkelijk erf van rond de eeuwwisseling beschouwd kunnen worden. Het is een gezichtspunt dat in de gangbare kerkgeschiedenissen zacht gezegd niet overheerst: daar beheerst de verdeeldheid het beeld.

Als uitgangspunt voor een nadere beschouwing kan een absoluut buitenbeen dienen, de geruchtmakende figuur van Louis A. Bähler. In hetzelfde nummer van *De Hervorming* (43, van 22 oktober 1904) waarin A. Binnerts de 'Malcontenten' als groep presenteert, zelfs op dezelfde bladzijde 342, kondigt Bähler in een soort annonce enkele van zijn brochures aan. De aankondiging luidt:

2. E.H. Kossmann, *De Lage Landen* 1, Amsterdam/Brussel 1984², 361-424.